

Рајко Кликовац, ДУВАН И ДУВАНСКА ПРИВРЕДА У ЦРНОЈ ГОРИ, Никшић 1994, стр. 291

Посљедњих неколико година све више смо свједоци издавања стручних књига из привредне прошлости Црне Горе. Једна од таквих је и "Дуван и дуванска привреда у Црној Гори" Рајка Кликовца, дугогодишњег директора Дуванског комбината у Подгорици и познатог и признатог стручњака из области аграра. По ужој определијелености специјалиста за дуван, Кликовац се прихватио веома тешког задатка да објасни и стручно прикаже једну значајну грану пољопривредне производње у Црној Гори у периоду од почетка гајења дувана и његових првих економских ефеката, па све до 1988. године. У томе је, може се слободно рећи, успио. Кликовац је као врстан зналац ове гране привреде, дакле, обухватио дуг период од преко 100 година. Књигу је фундаирао на бројној литератури и архивским и другим изворима, чиме је она добила на квалитету.

Обрађујући овако дуг период развоја једне привредне гране у Црној Гори, аутор је направио и неколико пропуста, који су се, вјерујемо, могли избјећи бољом сарадњом са рецензентима. О тим пропустима нешто касније.

Упоредо са приказом и анализом развоја и вредновања дуванске привредне Црне Горе, аутор је пратио и законодавну дјелатност коју је држава Црна Гора, а касније Република Црна Гора и СФР Југославија доносила у циљу унапређивања и бољег економског коришћења дуванске привреде. Мјерама економске политике за развој дуванске привреде аутор је посветио пажњу и посебно их анализирао, јер од тих мјера зависио је даљи укупни развој ове гране. Значајно је истаћи да је Р. Кликовац једно поглавље посветио могућностима даљег развоја дуванске привреде Црне Горе, чиме је дао путоказе и перспективе развоја ове значајне привредне гране за црногорско друштво уопште.

Аутор почиње своју књигу прегледом историјата дувана и почетком његовог гајења и ширења на старом континенту, са посебним освртом на Црну Гору.

За периодизацију коју је аутор примијенио може се рећи да је стандардна и прихватљива. Међутим, јавља се дилема да ли је аутор примијенио такву подјелу. За период од 1945-1988. године обрађена је производња дувана у друштвеном сектору, али без навођења производње по годинама. Питање је због чега нема таквих годишњих података за овај период, а сам аутор то не образлаже. Уколико није имао података он је морао то нагласити. У овом поглављу такође није јасно шта аутор подразумева када каже: "У чланку производња дувана у срезу Титоградском дати су подаци о производњи дувана по тадашњим НО Општина среза за период 1955-1987. године с освртом на распрострањеност и квалитет дувана по појединим селима.

У поменутом чланку се наводи, а то се може закључити и из приложене табеле 9, да су у Титоградском реону у том периоду (мисли се на период 1955-1957-прим. Б.М.) носиоци производње претежно Народни одбори општине Голубовци са 1186 произвођача и близу 5.500.000 струкова...".

Када читалац, према упозорењу аутора, погледа табелу бр. 9 која је дата у књизи на страни 61, види да се та табела односи на преглед инвестираних италијанског капитала у монополу дувана са стањем на крају 1903. године, што је техничка грешка. Табела бр. 25 на стр. 103 садржи управо те податке, али она садржи податке о производњи дувана само за године 1953, 1954 и 1955, а не за период који је назначен (1955-1987).

У поглављу II - Увођење и гајење дувана у Црној Гори (до 1918 године), аутор указује да се прво сјеме дувана појавило у Црној Гори средином XV вијека, не прецизирајући одакле је донијето. Аутор констатује да је тек у XVIII вијеку дуван постао трговачка роба. Постоје подаци да је у поменутом вијеку дуван извожен из Подгорице, Бара и Улциња у Дубровник и неке италијанске луке.

Промет дувана у Црној Гори опорезован је први пут 1874. године путем закупа. Од тада дуван је у извозу, увозу, транзиту и унутрашњем промету био оптерећен одређеном "таксом"- "ђумруком", "дацијом" "закупом" што је држави доносило значајна средства. У периоду 1893-1897. држава организује откуп дувана којег извози у Аустрију.

Доношењем Закона о порезу на приход од капитала и рада 1903. године ослобођени су плаћања пореза гајитељи дувана и његови малопродавци. Законом 1903. године успостављен је Монопол дувана који је преузео сва права о гајењу, преради и продаји дувана у Црној Гори. Законом је био забрањен увоз непрерађеног дувана приватним лицима.

Производња дувана има вишеструки значај, па јој је аутор посветио пажњу у границама које је могао дати за поједине периоде. За период до 1918. године подаци су непотпуни јер, како каже аутор, није са њима располагао. За период између два свјетска рата (1920-1940. године) писац даје податке о производњи дувана која је имала осцилаторна кретања по појединим годинама, али ипак је стално напредовала.

Што се тиче периода послје Другог свјетског рата, Р. Кликовац не даје податке о укупној производњи дувана за читав период, већ то чини само за период 1955-1966. године, а за период 1945-1988. године даје податке о откупним количинама дувана у Црној Гори, што свакако не омогућава сагледавање и оцјену ове гране пољопривредне производње. Када би се располагало са подацима о укупној производњи дувана у Црној Гори који би се упоредили са подацима о укупним откупним количинама, онда би се могло доћи до одређене разлике која би показала гдје је та количина "утрошена", да ли у кријумчарске или друге сврхе.

Откупним цијенама дувана аутор је посветио одређену пажњу. Познато је да откупне цијене дувана утичу не само на обим производње, већ имају и директних посљедица на укупно стање ове гране привреде. Ниже откупне цијене дувана утичу на повећање шверца дувана и других непожељних радњи. Сматрамо да је овом питању требало посветити више пажње јер је шверц дувана био присутан у свим периодима које аутор третира у књизи. И не само то, шверц је изазвао и друге негативне политичке реперкусије.

Колективизацију и њене негативне утицаје на стање дуванске производње у периоду када је примијењена 1948-1953, аутор осим једне констатације у уводном дјелу, не коментарише и не даје никакве податке колико је оно утицало на производњу дувана и на укупно стање ове привредне гране.

Осим, рекли бисмо, историјског прегледа који обухвата већи дио књиге, обрађена су и питања посве стручног карактера из ове гране пољопривредне производње као што су: агроколошки услови производње дувана, типови и сорте дувана који су гајени у појединим третираним периодима у Црној Гори, класирање дувана, оцјена квалитета дувана и дуванских прерађевина путем хемијских анализа, болести дувана и продор науке и савремене агротехнике и технологије у производњу дувана.

Аутор је посебну пажњу посветио Дуванском комбинату у Подгорици-његовој производњи, извозу дувана и цигарета, реконструкцији фабрике цигарета и другим питањима.

У периоду планске и договорне економије, како истиче Р. Кликовац, Дувански комбинат у Подгорици "није добио посебну економску подршку да настави започети развој и да се напоредно развија са осталим произвођачима цигарета у земљи. Из овог разлога, као и због ниске акумулативне способности неминовно је дошло до заостајања у развоју, а то је имало за посљедицу укупну стагнацију дуванске привреде Црне Горе".

Задржаћемо се на још неколико ауторових констатација које су веома битне за разумијевање развоја дуванске привреде, посебно у периоду послје Другог свјетског рата. "На развој дуванске привреде у Црној Гори, наглашава аутор, негативно су утицали: ниске малопродајне цијене дуванских прерађевина и високе стопе пореза јер је дио који остаје за производњу недовољан да покрије трошкове производње и да омогући нормални развој. Оне дестимулишу производњу а стимулишу кријумчарење".

Потреба за оваквим стручним књигама свакако постоји и Рајко Кликовац нам је подарио такву књигу из које ће читалац осим наведених питања сазнати какав је значај имала дуванска привреда у економији Црне Горе у посматраном периоду преко њеног учешћа у националном дохотку, буџету земље, извозу и запошљавању радне снаге.

На крају треба истаћи да је књига лијепо опремљена, богато снабђена фотографијама и табелама.

Др Бранислав Маровић